

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מז, תשנ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אנו מביאים כאן דברים שנשא פרופ' דוד איילון במסיבה שערכו לכבודו תלמידיו בחוג "למזרח התיכון בזמן החדש" באוניברסיטה העברית, אשר ציינו לאחרונה את צאתם לגמלאות משירות החוץ של מדינת ישראל במחוות כבוד למורם. יש בדברים כדי להטעים את הקורא מרוח ימי הבראשית של המדינה, שאופיינו, בין השאר, ברוח העבריות שפיעמה בהם ושנתנה את אותותיה גם במגמת שינוי השמות מלועזיים לעבריים (ווייזכרו בעניין זה חוברות "לשוננו לעם" שיצאו באותן שנים בעריכתו של יעקב א' אריכא, "נבחר שם" (ג) (תשי"ב), ח-ט) ו"בחר לך שם משפחה עברי" (ה) (תשי"ד), ט-י) וכן מאמריו של אהרן דותן [דויטשר] שפורסמו בסמוך לאותן חוברות והאירו את הרקע ההיסטורי של תופעת חילופי השמות בישראל).

בהזדמנות זו אנו מוצאים מקום לציין גם את מלאות חמישים שנה לצאתו לאור של המילון הערבי-עברי בעריכתם של פרופ' דוד איילון ופרופ' פסח שנער, מילון אשר ג'חז לא נס עד עצם היום הזה, ואשר בו ובתולדות הדפסתו עוסקים רוב הדברים המובאים כאן. תודתנו לד"ר משה יגר, שגריר ישראל לשעבר בפראג, שהמסיבה התקיימה בביתו, ושבאמצעותו הגיעו אלינו דבריו של פרופ' איילון.

דוד איילון

כיצד הפך "נוישטדט" ל"איילון"

זהו סיפור הקשור קשר אמיץ בשירותי במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ובמשרד החוץ, ואני מעלה אותו כאן על הכתב בפעם הראשונה. אפתח בציון כמה תאריכים: התקבלתי כעובד במחלקה המדינית ב-13 בנובמבר 1938. ב-1948 הפכה המחלקה המדינית למשרד החוץ של מדינת ישראל, והמשכתי לעבוד במשרד זה עד 27 באוקטובר 1949. בתאריך זה בדיוק עברתי למכון למדעי המזרח באוניברסיטה העברית כדי להקים בו את החוג "המזרח התיכון בזמן החדש" עם פתיחת שנת הלימודים ב-7 לנובמבר של אותה שנה, וזהו סיפור בפני עצמו. אינני יודע אם וכמה אנשים חיים עמנו כיום אשר החלו את שירותם במחלקה המדינית בנובמבר 1938. ייתכן אפוא שאני הוא המתושלח של השירות המדיני שלנו...

מקובל היה במחלקה המדינית שעובדים מסוימים נשאו בתכתובת שמות או כינויים אחרים משמותיהם האמתיים, ומדובר, בעיקר בשמות המשפחה (בחלקו היה זה ניסיון הסוואה, שלא תמיד היה מוצלח). אנוכי בחרתי לעצמי את השם "גלילי", שכן ילדותי ומרבית נערוטי עברו עלי בראש פינה שבגליל העליון, וראש פינה היא, כידוע לכולנו, לב לבו של העולם עד עצם היום הזה ועד סוף כל הדורות. בארכיון הסוכנות נמצא מספר לא קטן של דוחות

וסקירות בחתימת דוד גלילי (אם אלה לא הושמדו בינתיים). אודה על האמת, לא זכור לי תוכנו של אף אחד מהם.

השם הזה מצא חן בעיני מנהל (או ראש) המחלקה המדינית, משה שרת (אז שרתוק), אך הוא הציע לי להוסיף ה"א הידיעה, הווה אומר דוד הגלילי. סירבתי בנימוס רב בנימוק כי תוספת כזאת יומרנית מדיי (ברקע עמד, כמובן, "יוסף הגלילי"). זה היה העימות הראשון שלי עם שרת לגבי שינוי שם משפחתי. עימות זה עבר בשלום, ולא שימש כלל אות לבאות.

בינתיים הלך וצבר תנופה הלחץ לשינוי ממשי ואמתי של שמות המשפחה הזרים לשמות עבריים, בייחוד בקרב עובדי הסוכנות, ובמיוחד בקרב עובדי המחלקה המדינית. בראש המסע הזה עמד, כמובן, משה שרת. במשך תקופה ארוכה למדיי נהג שרת לומר לאלה שהטיפ להם לשנות את שמם כי הוא כבר נעשה ידוע מאוד בשם שרתוק, ולכן קשה עליו לשנות שם זה. נוסף על כך, לדוברי ערבית השם שְׁתֻּקוּק קל לביטוי, מה שאין כן השם נוֹיֶשֶׁטֶדט. בסופו של דבר נטש אף הוא, כידוע, את שמו הלועזי.

הבעיה האמתית בעימות עם שרת בנושא זה התעוררה, ואף הלכה והתעצמה, עם התקדמות חיבורו של המילון הערבי-עברי, ובייחוד לאחר הבאתו לדפוס. טענתו הייתה שמילון כזה, בין שתי שפות שמיות, הנושא שמות לועזיים כנוישטדט ושוסר, הוא ממש תרתי דסתרי (לצורך הדיוק הכרונולוגי אביא את הביטוי המיוחד שהשתמש בו בהזדמנות מסוימת בהמשך הדברים).

שרת גילה עניין רב בכל שלבי חיבורו של המילון והבאתו לדפוס. כשהגענו לשלב של העתקה, אשר נראתה בעינינו סופית, הבאתי אליו מפעם לפעם דפים של הנוסח הגמור, והוא עבר עליהם בעיון רב. היה זה בעיקר בביתו, ברחוב רד"ק 5, בשבתות אחרי הצהריים. הוא אף הציע כמה תיקונים, שבדרך כלל התקבלו על ידינו. זכור לי הערך *المحتفى* ^{به} אשר היה מתורגם אצלנו: "זה אשר המסיבה נערכה לכבודו" (או משהו דומה), והוא שינה את התרגום ל"חתן המסיבה" (וכיו"ב). הוא תיקן את העברית לכולנו. באתי לאוניברסיטה מבית הספר התיכון עם עברית משובחת למדיי. יצאתי ממנה לשירות המדיני עם עברית קלוקלת, וחזרתי אליה עם עברית משופרת, במידה לא קטנה תודות לשרת.

אזכיר כמה שלבים עיקריים בלחצו המתמיד של שרת על שנינו לעבֶרֶת את שמותינו בהקשר לאותו מילון, אבל דבר זה מחייב את ההבהרה הבאה. מילוננו נכנס לדפוס בפברואר 1946, אך הופעתו התאחרה עד אוגוסט 1947. כאשר החלה פעולת ההדפסה היינו משוכנעים כי הוא יראה אור הרבה יותר מוקדם. עקב כך הפך עניין שינוי שמותינו, אליבא דשרת, לאקטואלי ודחוף ביותר.

בשבת, בחודש יוני 1946 (אם אינני טועה היה זה ה'22 בו), ערך שרת קבלת פנים בביתו לרגל חגיגת בר המצווה של בנו חיים (הוא נקרא על שמו של חיים ארלוזורוב שנרצח בסמוך להולדתו). בתוך המולת השמחה היה לו פנאי לומר לשנינו: על משכבי בלילות אני חושב על שמות עבריים עבורכם, והנה הלילה מצאתים. יתרה מזאת: הקפדתי על כך שגם האות הראשונה וגם האות האחרונה של שמו הלועזי של כל אחד מכם תישמרנה. אתה, שוסר, תהיה שנער, ואתה, נוישטדט, תהיה נבות. פסח [שוסר] ויתר בסופו של דבר, וקיבל את ההצעה, אך זה היה לאחר הופעת המילון, ואילו אני עמדתי במקריי.

השבת שלאחריה, ה'29 ליוני, הייתה "השבת השחורה". שרת, יחד עם רבים אחרים ממנהיגי היישוב, היה עצור בלטרון למשך תקופה מסוימת. משם, ממקום מעצרו בלטרון, שלח לנו באמצעות זאב שרף, האיש החזק במחלקה המדינית באותם הימים, את קריאת ה-S.O.S: אנא שנו את שמותיכם לפני הופעת המילון. קריאתו לא נענתה.

חודשים מספר לאחר מכן, בשעת אירוע הקשור במוסד שנקרא בפי הציבור "בית הספר לדיפלומטים", שנפתח זה מקרוב, ואשר בו לימדתי, אמר לי שרת: לחבר מילון ערבי-עברי עם שמות כשלכם, הרי זה כטובל ושרץ בידו. בסופו של דבר הופיע המילון כשבשערו מתנוססים שמותינו הלועזיים הישנים. לרגל הופעת המילון ערכה לנו המחלקה המדינית של הסוכנות מסיבה נאה מאוד באולם קרן היסוד, ובה נכחו כל הפקידות הבכירה של המחלקה, ומן האוניברסיטה - גויטיין, בנעט, ואולי גם פולוצקי. שרת נעדר כי נמצא אז בווינגטון, ואת מקומו מילאה גולדה מאיר (אז: מאירסון), שבאותו זמן רק החלה את הקריירה המדינית שלה. נאומה במסיבה זו הוא סיפור בפני עצמו, וכאן רק אציין, שהיא הפליאה את כל הנוכחים בנאומה הקולע שלא הוכן מראש ושבו היא האפילה על כל הנואמים האחרים (כולל כותב שורות אלו) באותו מפגש שנושאו מילון ערבי!

לשרת נשלח מיד עותק לווינגטון, אך שום תגובה לא נתקבלה ממנו. לימים נודע לי מפי עד ראייה שהוא התייחס בעוינות יתרה לספר כשראה ששמותנו הלועזיים לא שונו.

שרת חזר כעבור זמן מה לישראל על מנת לעמוד בראש משרד החוץ, ובתקופת ביניים זו עברתנו שנינו, פסח ואני, את שמות המשפחה שלנו. מאחר שלא זכינו לכל תגובה ממנו על קבלת המילון, כתבתי לו כמה מילים על מנת לוודא שהוא אכן קיבל אותו. הוא כתב תשובה, אך יעקב שמעוני, שהיה אז ראש המחלקה שלי, תבע ממנו לא לשלוח אותה מפני דרכי שלום, ואף נענה. עד היום אינני יודע מה נכתב בה.

על אף שהמריתי את פיו בעניין שהוא ייחס לו חשיבות עליונה, נשארנו ידידים קרובים עד יום מותו. במסיבה שערך לכבודי בקריה התל-אביבית לרגל מעברי

מלון ערבי-עברי ללשון הערבית החדשה

מאת

פסח שנוער
מספר 10000

דוד איילון
ד"ר פלדמאן

ביתחיים

ד"ר משה בריל ויל

מהדורה שנייה

הוצאת ספרים ישראליים
מאוורירי ספרים העבריים
ירושלים, תשס"ב

מלון ערבי-עברי ללשון הערבית החדשה

מאת

פסח שנוער
מספר 10000
דוד איילון
ד"ר פלדמאן

ביתחיים

ד"ר משה בריל ויל

הוצאת ספרים ישראליים
מאוורירי ספרים העבריים
ירושלים, תשס"ב

שערי שתי המהדורות הראשונות של המילון הערבי-עברי מאת איילון ושנוער
המהדורה הראשונה נושאת עדיין את שמותיהם הלועזיים של המחברים, במהדורה השנייה - שמותיהם לאחר עברות

ממשרד החוץ לאוניברסיטה על מנת להקים את החוג "המזרח התיכון בזמן החדש" הוא העריך את פתיחת החוג האמור כמאורע היסטורי והרעיף עליי שבחים אשר העלו סומק בלחיי. יתרה מזו, מצבה הכספי של האוניברסיטה העברית היה אז בכי רע, ואנוכי הוזמנתי על מנת להקים חוג חדש ובעייתי ביותר ולעמוד בראשו במעמד ובמשכורת של מורה מן החוץ. במשך שנת הוראתי הראשונה קיבלתי את מלוא משכורתי ממשרד החוץ, אשר נאלץ היה להסביר למשרד האוצר את משמעותו של מעשה חריג ומוזר זה.

אני מגיע סוף-סוף לפרשת נוישטדט-איילון. אותי השם נוישטדט לא הטריד כלל. חייתי אתו בשלום גמור שנים רבות, ולא הרגשתי כל צורך להחליפו. מעולם לא עשיתי כל מאמץ שיטתי לחפש לי שם עברי במקומו. מישוהו אחר עשה עבורי את המלאכה. היה זה חבר קרוב מתקופת הלימודים באוניברסיטה שהצטרף אחר כך למחלקה המדינית, וממנה עבר כמוני למשרד החוץ. הוא בא אלי יום אחד ואמר: עברתי על כל השמות בתנ"ך, ובדרך האלימניציה הגעתי אל שני השמות היפים ביותר המצויים בו. האחד הוא איילון והשני הוא דותן. אנא פְּחַר באחד משניהם ואנוכי אבחר בשני. ברגשי הכרת תודה עמוקים ובלשון מנומסת מאוד השבתי לו תשובה שמשמעותה הייתה: אל תבלבל לי את המוח. הוא בחר בשם דותן, ואנוכי, עם גבור לחץ שינוי השמות, בחרתי מאוחר יותר (אולי הרבה יותר מאוחר) את השם שנותר: איילון. אותו חבר הוא אלכסנדר לוצקי המנוח, שנהרג בתאונת דרכים (בדצמבר 1971) יחד עם אשתו רחל בהיותו שגריר ישראל ברפובליקה הדומיניקנית. לו בחר הוא בשם איילון, קרוב לוודאי שהייתי אני היום דותן, שם שרעייתי מרים אינה מוכנה לקבל בשום פנים ואופן...

אמר העורך: לסיפור השמות "איילון" ו"שנער" מתלווה נופך נוסף הקשור אף הוא במילון הידוע. בתשרי תשכ"ח (אוקטובר 1967), כארבעה חודשים לאחר מלחמת ששת הימים, הוקם באוס-ח'ושינְה שבסיני בסיס מודיעין קדמי שהיה לימים בסיס המודיעין המרכזי של צה"ל בגזרה הדרומית (עד לפינוי ב-1980, עם יציאת צה"ל מסיני בעקבות הסכם השלום עם מצרים; בסיס זה זכה לחשיפה תקשורתית עולמית בימי הדיונים על הסכמי ההפרדה עם מצרים, בשנת 1975, וראה עליו עוד אצל עודד גרנות, חיל המודיעין [צה"ל בחילו, כרך 6], עמ' 92, 141 ותמונה בעמ' 138, וכן בספרו של יואל בן פורת, נעילה, עמ' 79 ועוד שם). בשנותיו הראשונות נקרא הבסיס "בבל", אולם לאחר כשנתיים, משהועתקו מרבית מתקניו לבסיס קבע שנבנה בסמוך, הוסב שמו ל"שנער" (היא בבל היא שנער), ולחלק שנותר במקומו הישן ניתן השם "איילון". בדרך זו השכיל חיל המודיעין לתת יקר למחברי המילון הערבי-עברי, שליווה ועדיין מלווה רבים מאנשי החיל וקהילת המודיעין כולה. [חא"כ]